

ТУРКИСТОН ЎЛКАСИ ЧОРВАЧИЛИГИДА ВЕТЕРИНАРИЯ ХИЗМАТИ
ТАРИХИДАН
(XIX АСР ОХИРИ XX АСРНИНГ БОШЛАРИ)

Сайфудинова Джамила Бадридиновна

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университети “Ижтимоий-гуманитар фанлар, жисмоний маданият ва спорт кафедраси”
катта ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7190761>

Аннотация. Мазкур мақолада Туркистон ўлкаси чорвачилигида ветеринария хизмати тарихидан тарихий манбалар асосида маълумотлар умумлаштирилиб хулосалар қилинган. Чор Россиясининг Туркистон ўлкасида ва Бухоро амирлиги билан келишувлар асосида қишлоқ хўжалигининг асосий соҳаси бўлган – чорвачиликда амалга оширилган ташкилий ишлари илмий жиҳатдан тадқиқ этилган. Шунингдек, ветеринария хизмати ва илмининг мазкур даврларда аҳамиятли бўлган олимлари хусусида мулоҳазалар билдирилган.

Калит сўзлар: халқ ветеринарияси хизмати, чорвачилик, йилқичилик, архив маълумотлари, ҳайвонларни хонакилаштириши, ветеринария пункти, ҳарбий медицина бошқармаси, ўлат, куйдирги, манқа, бош шамоллаши, паразитолог.

ИЗ ИСТОРИИ ВЕТЕРИНАРНОЙ СЛУЖБЫ В ЖИВОТНОВОДСТВЕ
ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ
(КОНЕЦ XIX ВЕКА НАЧАЛО XX ВЕКА)

Аннотация. В данной статье на основе исторических источников обобщены данные из истории ветеринарной службы в животноводстве Туркестанской области и сделаны выводы. Научно исследована организационная работа, проводившаяся в Туркестанской области царской России и по договору с Бухарским эмиратом, основной отраслью сельского хозяйства которой было животноводство. Также были высказаны мнения о важных в наше время ученых ветеринарной службы и науки.

Ключевые слова: национальная ветеринарная служба, животноводство, коневодство, архивные данные, одомашнивание животных, ветеринарная станция, военно-медицинское ведомство, чума, сибирская язва, сар, воспаление, паразитолог.

FROM THE HISTORY OF THE VETERINARY SERVICE IN ANIMAL HUSBANDRY
OF THE TURKESTAN REGION
(END OF THE XIX CENTURY BEGINNING OF THE XX CENTURY)

Abstract. Based on historical sources, this article summarizes data from the history of the veterinary service in animal husbandry in the Turkestan region and draws conclusions. The organizational work carried out in the Turkestan region of Tsarist Russia and under an agreement with the Emirate of Bukhara, the main branch of agriculture of which was animal husbandry, has been scientifically studied. Opinions were also expressed about scientists of the veterinary service and science that are important in our time.

Keywords: national veterinary service, animal husbandry, horse breeding, archival data, domestication of animals, veterinary station, military medical department, plague, anthrax, glanders, inflammation, parasitologist.

Бугунги кунда мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнларида миллий ўзликни англаш асосида миллий ва маънавий юксалиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бешафқат давр синовларидан омон қолган нодир маънавий меросимиз ва тарихий маълумотлар асосида жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққоний тарихини тиклашдек муҳим вазифалар давр талаби этиб қўйилди.

Қулай табиий шароитга эга бўлган Ўрта Осиё ҳудудларида ҳозирги мавжуд уй ҳайвонлари энг қадимги даврлардан дастлаб қўлга ўргатилган ва хонақолаштирилганлиги, чорвачилик, йилқичилик ҳамда туячилик тармоқлари ривожланиб, жамият тараққиёти маълум поғоналарга кўтарилишига асосий омил бўлганлиги, шу даврлардан қолган моддий-маданий ёдгорликларда, юнон, лотин, хитой тарихчилари ва сайёҳлари йилномаларида ўз ифодасини топган. Чорвачиликнинг ривожига бевосита боғлиқ бўлган халқ ветеринарияси хусусида маънавий меросимиз гултожи саналмиш “Авесто”даги, Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти китоб хазиналарида сақланаётган кўплаб бебаҳо илмий маънавий мерос, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Миллий Давлат кутубхонасининг “Нодир китоблар” бўлимидаги, ҳамда Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат Архивидаги мавжуд тарихий ҳужжат ва маълумотлар эзгу ният, яъни Ўзбекистон ветеринарияси тарихини ўрганишдаги дастлабки қадамларга кенг имкониятлар яратди.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

XIX асрнинг иккинчи ярмида чор Россисинг Ўрта Осиёда олиб борган истилочилик ҳаракатлари уни уч қисмга, яъни 1867 йилдан Туркистон генерал Губернаторлиги, ярим мустақил Бухоро амирлиги ва Хива хонлигига ажратди.

Туркистонни бошқариш Россия империясининг бошқа миллий минтақаларида бошқариш тамойиллари каби ҳарбий ва фуқаролик ҳокимиятларини бирга қўшиш, айна хил муассасаларда маъмурий, суд, хўжалик ва бошқа функцияларни бирлаштиришга асосланган эди. Чоризмнинг иқтисодий сиёсати метрополия манфаатларига тўла бўйсундирилган бўлиб, унинг стратегияси босиб олинган ҳудудларни Россиянинг хом ашёсига айлантириш кўзда тутилган бўлсада, чор ҳукуматининг салтанатпарастлик интилишларига қарамасдан, турли соҳаларда Ўрт Осиё минтақасининг ижтимоий жиҳатдан объектив юксалишига ёрдам берувчи айрим ижобий ўзгаришлар ҳам содир бўлган.

Ўрта Осиёда азалдан чорвачилик соҳасида ўз ишининг моҳир устамонлари бўлсада, XIX асрнинг 70-йилларига қадар нафақат Туркистон ўлкасида балки Россиянинг Европа қисмида ҳам “ветеринария врач” сўзининг маъноси маълум эмас эди. Ваҳоланки, Европада, аниқроғи 1762 йил Францияда Лион ветеринария мактабида 29 йил илгари 1733 йилда Россияда биринчилар қаторида ветеринария соҳасидаги мутахассисларни тайёрлаш мактаби очилган.

Сирдарё вилояти ҳарбий губернатори генерал-лейтенант Н.М.Гродеков Туркистонда ветеринария ташкилотининг зарурияти ва унинг ташкилий тузилмалари хусусида биринчилар қаторида фикр билдириб, 1892 йилда Туркистон Генерал Губернатори Кенгаши ва округ ҳарбий-медицина бошқармаси маҳкамасига ўз лойиҳасини тақдим этган бўлсада, маблағ етишмовчилиги сабаб қатор йиллар давомида ветеринария

назоратини ташкил этиш ҳамда чорвада кенг тарқалган ўлат ва бошқа касалликларга қарши курашда тўсиқлар мавжуд бўлган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

1901 йил 8 февралда ветеринария мутахассисларининг саъйи ҳаракатлари билан Туркистон ўлкасида 20та ветеринария пунктлари ташкил этилган. Пунктлар иш ҳаракатларини бирлаштириб йўналтириш учун Туркистон ўлкаси фуқаровий маҳкамасининг ветеринария бўлими Бошқарувчиси лавозими таъсис этилган.

Ветеринария ишига раҳбарлик Туркистон ҳарбий округи ҳарбий медицина Бошқармасининг ветеринария бўлимида амалга оширилган. Бундан ташқари, ветеринария-санитария ишларини олиб бориш лойиҳаларини ишлаб чиқарувчи ветеринария-полиция Бошқармаси Ички Ишлар вазирлиги қошида фаолият кўрсатган.

Туркистон ўлкасида ветеринария бўлимини тузиш тўғрисидаги Туркистон Генерал-губернаторига ҳарбий-медицина инспектори, ҳақиқий стат-маслаҳатчи (Чор Россиясида 5-даражали мартаба) медицина доктори Тарасевич тақдим этган ветеринария назорати штатларини тузишдаги икки лойиҳасидан бири ўлка ҳудудларига Осиё мамлакатлари чегараларидан кириб келадиган турли хил касалликлардан сақланиш бўлса, иккинчи лойиҳаўлкада эпизоотик касалликларни тугатиш ҳамда маҳаллий чорвачиликни кўтариш мақсадлари кўзланган. Мазкур мақсадлар, шубҳасиз ўлканинг чорвачилик соҳаси имкониятларни ўзлаштиришга қаратилган.

1897 йил 14 февралда Туркистон Генерал Губернатори Россиянинг Бухородаги Сиёсий Агентига йўллаган кўрсатмасига биноан, Туркистон ўлкасининг Сирдарё, Самарқанд, Фарғона вилоятларидан ташқари Бухоро, Ҳисор ва Петро-Александровск шаҳарларида ҳам ветеринария врачлик пунктлари ташкил этилиши лозимлиги таъкидланган. Ветеринария врачлик пунктлари бир нафар врач, икки нафар фельшер ва уларнинг ҳар бирида бир нафардан таржимонлардан иборат ташкил этилиб, уларга сарфланадиган сарф-харажатлар Туркистон ўлкаси Генерал-губернаторлиги, Бухоро амирлиги ҳамда Хива хонлиги ҳукуматлари хазиналари ҳисобидан ўртада тенг бўлиниши мақсадга мувофиқлиги қайд этилган.

“Туркистон ўлкасида 30 йиллик тажриба шуни кўрсатадики, озиклантиришдаги қинчиликлар туфайли чорва молларининг камайиб бориши кузатилсада, ўлкада бошқа кенг тарқалган хавфли касалликлар қайд этилмади. Албатта, айрим ҳолларда ўлат, куйдирги, манқа, бош шамоллаши чорва молларида учратилган, лекин кенг камровли қирилиш ҳолати жиддий тарзда кузатилмаган” деб қайд этилиши, кўп йиллик тажрибага эга бўлган маҳаллий чорвадор аҳоли чорвада учрайдиган турли касалликларга қарши моҳирона кураша олганлигидан далолат беради.

МУҲОКАМА

Шу хусусда қуйидаги тарихий архив маълумотини келтириш ўринлидир. Туркистон ўлкасида амалга оширилган чора-тадбирларнинг натижалари хусусида ветеринария врачлари А.Хорватънинг 1917 йил май ойида ўтказилган ўлка ветеринарлар съездидаги “Тошкент шаҳри ветеринария ишини ташкиллаштириш” муаммолари тўғрисидаги маърузасида ўлка чорвачилиги ҳамда ветеринария-санитария ҳолати хусусида танқидий фикрларни баён этади. “Биз руслар ўлкани истило этганимиздан сўнг сарт ва қирғизлар учун нималар қилдик? Мамлакатда чорвачиликнинг ҳаракатланиш йўллари кўрсатдикми? Йилқи ва чорва соғлигини сақлаш учун ветеринария врачлари,

зоотехниклар ва уларнинг раҳбарларини бердикми? Йўқ, биз ҳеч нарса бермадик, ҳеч нарсага ўргатмадик, Туркистонда йилқичилик ва чорвачилик ривожланиши қандай паст даражада бўлган бўлса, шундай ҳолатда турибти. 1901 йилда Ички Ишлар Вазирлиги ва бошқа мутассади ҳукумат идоралари томонидан ўлкада Ветеринария қисми Бошқармасининг пунктлари жорий этилган эди. Мазкур ташкилотлар ўлкага қандайдир фойда эмас, балки зиён етказдики, маҳаллий халқ ветеринария врачига ёрдам сўраб мурожаат қилмасдан, аксинча солиқ йиғувчидан қочгандай, ундан узоклашар эди”.

XX асрнинг бошларида Туркистон ўлкасида ветеринария хизматининг ташкилий тузилиши ҳамда ветеринария-санитария, даволаш-профилактика тадбир-чоралари сезиларли даражада ўзгарган бўлиб, ўлка, шунингдек, Россия ҳудудларига четдан кириб келадиган турли эпизоотиялардан сақланиш имкониятлари маълум даражада таъминланган.

Туркистонда Россиядан XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида турли йилларда келиб, ветеринария илмини ривожлантиришда самарали илмий фаолият кўрсатган олимлар плеядаси вужудга келган. Ўлкага келиб паразитлар, гельминтоз ва инвазион, инфекцион юқумли касалликларни чуқур ўрганган олимлардан А.П.Федченко, П.Ф.Боровский, Л.Якимов, академик К.И.Скрябиннинг яратган мактабларида 1910 йилдаёқ ветеринар мутахассислар тайёрлаш муҳим аҳамият касб этган. Бу олимларнинг бутун илмий-назарий ва амалий фаолияти, Туркистон ўлкаси кейинчалик Ўзбекистонда ветеринария илму-фани ривожини билан бевосита узвий боғланиб кетади. 1917 йилдан бошлаб академик К.И.Скрябин, академик Е.И.Павловский, йирик олимлар В.А.Догель ва В.Л.Якимовлар раҳбарлигида паразитология фани муаммоларини чуқур ўрганиб, ўзига хос профессионал фан мактаблари шаклланиб, нафақат Россия, балки Туркистон ўлкаси, Марказий Осиё, шу жумладан Ўзбекистон учун ҳам юзлаб ветеринар мутахассис кадрлар паразитолог, гельминтолог олимларни тайёрлаб бердилар ва Ўзбекистонда ўзига хос ветеринария паразитология, гельминтология фанлари мактабини яратишга имкон яратадилар. Қобилиятли ўзбек фарзандлари бўлган кўзга кўринган арбоблар - Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси муҳбир аъзолари бўлиб етишган А.Г.Тўлаганов, М.А.Султонов, И.Х.Иргашев ва профессорлардан - Н.М.Матчанов, Ш.А.Азимов, Р.Х.Хаитов каби таниқли олимлар мазкур мактаблар илмини олдилар. Улар орасидан кейин академиклик даражасига кўтарилган, ветеринария фанининг янада ривожланиб тараққий этиши, халқ таъбири ветеринария хизматининг замонавий ютуқларга эришиб, умумжаҳон аҳамиятига эга бўлган янгиликлар билан бойишида хизматлари чексиз булган ветеринар олим, академик И.Х.Иргашевдир.

ХУЛОСА

Умуман олганда миллий ўлкамизда етишиб чиққан маҳаллий мутахассис кадрлар қадимдан то XX аср биринчи ярмигача бўлган даврда медицина, халқ таъбири ветеринария хизматини назарий, илмий-амалий жиҳатдан бойитиб, ҳозирги замон цивилизацияси талаблари даражасига, Шарқ таъбири таълим тизими Европача ветеринария таълими тизими билан уйғунлашган ҳолда яхлит ветеринария илму-фани даражасига кўтариб, замонавий мутахассис кадрлар тайёрлашда жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлган фаолият кўрсатдилар, ветеринария маълумотига эга булган ветеринар кадрлар тайёрлаш маконлари булган олий ва урта махсус билим масканларини яратдилар. «Медицина инсонни - ветеринария бутун инсониятни даволайди» шиорини амалда исбот

этдилар.

Шу тариқа медицина, халқ табобати ветеринария хизмати Ўзбекистонда илк, узок даврдан XX аср бошларига қадар шаклланиб, ривожланиб, яхлит ветеринария фанига айланиб, узининг келажак тарихий тараққиётига ишонч билан боришига имкон яратилди. Мустақиллик шарофати ила унинг ҳуқуқий асослари мустаҳкамланди, “Кадрлар тайёрлаш” Миллий дастури тамойилларига биноан ватанпарвар – комил ва етук мутахассисларни тайёрлаш ҳамда ветеринария соҳасини ривожлантириш янги босқичга кўтарилди.

REFERENCES

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., “Ўзбекистон” нашриёти, 1998 йил, 4-бет
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон” нашриёти, 1997 йил, 140-бет.
3. Коропов В. Ветеринарное образование в СССР. Государственное издательство сельскохозяйственной литературы. Москва, 1949 г., стр.3;21.
4. Романов А. К истории Туркестанской ветеринарии. Газета “Туркестанские ведомости”, 1904 г.18 январь, № 8.
5. Тарих шохидлиги ва сабоқлари. Т., “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. Т., 2002, 105-бет.
6. Умумий паразитология. С.: 1999. Б.24.
7. Хорватъ А. Организация ветеринарного дела в Ташкенте. Газета “Туркестанские ведомости”, 1917 год 18 мая, № 106
8. Ўзбекистон Республикаси МДА, Фонд № И-3, ОП.2, Д.№ 275, л.152
9. Ўзбекистон Республикаси МДА, Фонд № И-17, ОП.№1, Д.№ 1796, л.16.
10. Ўзбекистон Республикаси МДА, Фонд № И-3, ОП.№1, Д.№ 72, л.4.
11. Ўзбекистон Республикаси МДА, Фонд № И-17, ОП.№1, Д.№ 1796, л.12